

Tabajdi Gábor

Állambiztonság – propaganda – történetírás

Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez (1965-1980)

A Kádár-korszak politikai rendőrségének működésével kapcsolatban leginkább a megtorlás pereire, besúgók beszerzésére, a megfigyelések különböző módozataira asszociál a történelem iránt érdeklődő olvasó. A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége azonban nemcsak a hagyományos titkosszolgálati, módszerekkel, hanem más módokon is szolgálta a hatalom stabilitását. Az állambiztonság propagandatevékenysége számos kutatási lehetőséget kínál. Az alábbiakban néhány példa segítségével ebbe a speciális munkakörbe nyújtunk betekintést. Közben érintjük az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) dossziét őrző „belügyi irattárak” munkáját is.

A titkosszolgálati módszerekkel szerzett (keletkezett) információk propaganda célokból történő felhasználása az ilyen jellegű szervek működésének lényegéhez tartozik. Mindez hatványozottan igaz a monolit rendszerekben működő politikai rendőri apparátusokra, így a „csekista” mintára kiépülő kommunista állambiztonsági szolgálatokra is. Magyarországon a második világháborút követő átmeneti időszakban (1945–48) a megfélemlítő akciók, letartóztatások, összeesküvés ügyek és a kommunista sajtóban megjelenő szenzációs leleplezések együtt képezték a politikai harc eszközeit. A közvélemény befolyásolásának direkt formájaként tekinthetünk a sztálini diktatúra időszakában a koncepciós perekre és eljárásokra is. Ezek egyik funkciója szintén egy konstruált valóságértelmezés elterjesztése volt. A legnagyobb hatású magyarországi perek ilyen típusú összefüggései többé-kevésbé ismertek, feldolgozottak.¹

Szintén alapos tudásunk van arról, hogy a Kádár-rezsim hogyan igyekezett megteremteni 1957–1963 között kiadott broszúráiban – állambiztonsági forrásokat is bevonva – a saját legitimitását biztosító történelmi narratívákat.² Ezek közül a legismertebbek az aktuálpolitikai propagandának is tekinthető Fehér Könyvek, amelyek 1956 megfelelő értelmezését értelmezést voltak hivatva elterjeszteni.³ A későbbiekben Hollós Ervin és Berecz János munkássága ezt a képet próbálta fenntartani, elmélyíteni, illetve árnyalni.⁴

A titkosszolgálati anyagokat az egyes dossziék lezárása után nem csupán irattározták, hanem a rendezést követően a (párt)sajtó és a (párt)történetírás rendelkezésére is bocsátották. Így ezek az iratok már a hetvenes évektől – sajátos körülmények között – történelmi forrásokká is váltak. A politikai rendőrség iratait tehát nem csak direkt, hanem indirekt formában is felhasználták a közvélemény formálására.

Az ÁBTL-ben és a Magyar Országos Levéltárban (MOL) elszórtan található források rávilágítanak arra, hogyan születhettek ezek a kiadványok (könyvek, cikkek, filmek, propagandaanyagok), milyen apparátus segített az iratok kutatásában, feldolgozásában. Ezek az összefoglalók, jelentések, parancsok és levelek számos kérdést vetnek fel. Miként kezelték a BM nyilvántartási osztályain az állambiztonsági dossziékat? Kik voltak az állambiztonsági iratok első kutatói? Hogyan váltak történelmi dokumentummá ezek az anyagok a pártállami időszakban? Miként váltak a történelmi tudatot befolyásoló tényezőkké az állambiztonsági szervek manipulatív valóságértelmezései? Hogyan választható el a propaganda, a párttörténetírás és a korszakban született jelenkor-történelmi munka?

Az állambiztonsági irattár működéséről szóló általam ismert legkorábbi összefoglalót 1967. január 12-én Ács Ferenc ezredes osztályvezető készítette. Ebben olvashatunk először arról, miként váltak a titkosszolgálatok iratai „történelmi forrásokká”. A dokumentum ugyanakkor teljes nyíltsággal szól a direkt politikai, propaganda célú megrendelésekről is. A Nyilvántartó Osztály vezetőjének értékelése szerint ugyanis az összegyűjtött dokumentációkkal megfelelő segítséget adtak „irodalmi, történelmi és leleplező” cikksorozatok készítéséhez is.⁵ A jelentés szerint az évben két kiemelt fontosságú alkotáshoz használták fel a politikai rendőrség dokumentumait. A forradalom tízéves évfordulójára jelent meg Hollós Ervin: „Kik voltak, mit akartak?” (Budapest, 1967, Kossuth) című műve. A kötetben a Műegyetem tanárává áthelyezett káder az egykori általa irányított szervek anyagait használva konstruálta meg 1956 kádárista

történetét. Mindezzel kapcsolatban figyelemre méltó az éves jelentés megfogalmazása: *„A Párt és a Belügyminiszterhelyettes Elvtárs engedélyével segítséget nyújtottunk Hollós Ervin elvtársnak „A belső ellenség szerepe az 1956. október 23-án kirobbantott ellenforradalomban és előkészítésében” című disszertációjához és kiadásra kerülő könyvéhez.”* Szintén 1966-ban készült Cseres Tibor regényéből, az 1942-es újvidéki vérengzéseket bemutató *Hideg napok* című film Kovács András rendezésében. A III/2. Osztály munkatársai ehhez adatgyűjtő munkát végeztek.⁶

Az operatív nyilvántartási osztály legfőbb „együtműködő partnere” azonban a Párttörténeti Intézet volt. Az MSZMP KB-nak alárendelt intézmény dolgozói voltak azok, akik elsőként hozzáférhettek az egykori operatív iratokhoz, s minden jel szerint ők voltak az állambiztonsági irattár első kutatói. Megfelelő pártutasítás esetén ők foglalkoztathatták a belügyi dolgozókat egy átfogó témában iratok előkészítésére. 1966-ban például a kutatási tervben a hazai szélsőjobb (Vannay-féle puccskísérlet, Etelközi Szövetség) és a Matuska-ügy állt. E témák historiográfiai szempontból különösen izgalmasnak tekinthetők. Forrásul ez esetben ugyanis a Horthy-korszak politikai nyomozó szerveinek anyagai szolgáltak. Ezekhez 1945-től a Politikai Rendészeti Osztályok (PRO), az Államvédelmi Osztály (ÁVO), az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) irattára után a BM III/2. Osztályon lehetett hozzáférni. A régi ügyeket az 1945 után letartóztatott csendőrök és politikai nyomozók utólagos vallomásainak, vallatásainak anyagai egészítették ki. Így ezen többszörösen konstruált és manipulált iratok alapján születhettek a korabeli kívánalmakhoz igazodó elbeszélések, a „történeti munkák” mellett például a *Magyarország* hetilap cikksorozata a leventékről vagy a Rongyos Gárdáról.⁷

Az állambiztonsági irattárakba kerülő iratok más okok miatt sem maradtak „holt anyagok”, hanem diplomáciai, igazságszolgáltatási és egyéb ügyekben is felhasználták őket. 1966-ban például egy szervezkedési, kémkedési ügyekről szóló tankönyv megírásához kutattak a dossziékban. Több miniszteriális szerv kapott összefoglalót: így a BM Titkárság (a Nemzeti Munkaközpontról, a horthysta tábornokokról, a Paraszt Szövetségről), a Pénzügyi Központ (a II. világháborúban németek által elrabolt javakról), a Külügyminisztérium (az Értékforgalmi Banknak 600 oldalas dokumentációját az NSZK-val való tárgyalásokhoz), a HM Központi Irattár (48 alkalommal a Szovjetunióban elítélt személyekkel kapcsolatban).

Az állambiztonsági dokumentumok felhasználásának harmadik területét mutatja be a Belügyminisztérium IV/I. Csoportfőnökségén 1968. január 16-án kelt jelentés, amely az 1967-ben állambiztonsági vonalon végzett propagandamunka céljairól és irányairól számolt be.⁸ Az állambiztonsági irattár anyagait ugyanis felhasználták a direkt belügyi, illetve politikai propaganda előadások előkészítésénél is. 1967-ben például az állambiztonság munkatársai 219 propaganda előadást tartottak, elsősorban a külkereskedelemben dolgozóknak. Legtöbbet a Pannónia és Hungária Vendéglátóipari Vállalathoz tartozó közel 100 üzemegységben, de 25 KISZ építőtáborban is elhangzottak állambiztonsági előadások.⁹ A legnagyobb jelentőségű újítás azonban az állambiztonsági témák megjelenése volt a közoktatásban. A Művelődésügyi Minisztérium rendelete alapján 1967 februárjában kísérleti jelleggel a fővárosban, majd az 1967/68-as iskolai évtől az egész országban kötelezően tartottak osztályfőnöki foglalkozásokat a gimnáziumok, szakközépiskolák és technikumok IV. osztályában az államelleni bűncselekményekről.¹⁰ A korabeli beszámoló a tervek teljesítésének, a fiatalok érdeklődésének igazolására azt is rögzítette, hogy foglalkozásonként 10-12 kérdés merül fel, és az órák összesen több mint 200 000 fiatalt érintenek. Ezekhez az alkalmakhoz is kapcsolódtak a BM stúdióban készült oktató és propagandafilmeik. Közülük a leggyakrabban játszottak darabok a *Feladatuk a kémkedés*, a *Havi 200 márkáért*, a *Teenager party*¹¹ ma az ÁBTL-ben és a budapesti Open Society Archives (OSA) kutatóiban is megtekinthetők.¹²

A legszélesebb kört azonban nyilvánvalóan a tömegkommunikációs eszközökkel lehetett elérni. A TV-ben és a moziban a közönség több más állambiztonsági tematikájú filmmel is találkozhatott. 1967. március 22-én került TV-műsorba az *Ítélet kémügyben* című film¹³ az Asbóth-Egedy-ügyről¹⁴. Ugyanebben az évben *Piszkos amerikai* címmel a CIA-t leleplező dokumentumfilmet is sugároztak. Emellett többször vetítették az *Idézés* és az *Ötös mező* című állambiztonsági témájú filmeket is.¹⁵

A sajtóban végzett direkt propaganda eredményei nem voltak ennyire látványosak. Ez minden valószínűség szerint összefüggött azzal, hogy a Kádár-rezsim a megtorlásokat követően mindenképpen feledtetni kívánta a terrort direkt propagandával vegyítő ötvenes évek emlékét. A politikai nyomozó szerveket ezért nem csupán integrálta a Belügyminisztérium szervezetébe (összekötve a közrend és az állam rendjének védelmét), hanem a szerv működését minden eszközzel igyekezett konspirálni. 1967-ben a *Népszava* két állambiztonsági tartalmú cikket közölt.¹⁶ Csupán a szaksajtóban festett némileg másként a kép: az év folyamán *Magyar Rendőrben* 103 állambiztonsági témájú anyag jelent meg,¹⁷ *Belügyi Szemlében* pedig 19 ilyen cikket publikáltak.

Fontos propagandaeszköznek számítottak emellett a különböző preventív célzatú, „az ország rendjének védelmét” propagáló kiállítások. 1967-ben (a már korábban létrehozott) „Védjük a szocializmust építő államunk biztonságát” c. kiállítást Budapest után valamennyi megyeszékhelyen, és több nagyvárosban is bemutatták, – a jelentés szerint – kb. 350000 látogató előtt. Emellett elkészült négy példányban egy kisebb helyekre szánt, könnyen felállítható kiállítás, amelyre elsőként a Fővárosi Művelődési Ház jelezte igényét. A kiállítást négy alkalommal turistaidényben, Balaton-menti üdülőközpontokban és Szegeden az ünnepi játékok alatt is bemutatták.

A fennmaradt éves jelentések alapján betekintést nyerhetünk az állambiztonsági iratok felhasználásának további történetébe is: 1968-ban a nyilasok által elkövetett bűncselekmények dokumentálása került előtérbe. Ez a munka egyszerre szolgálta az operatív szervek tevékenységét és a propagandát. A kutatás során feldolgozták a XII. kerületi nyilasok ügyeit és a II. kerületi Kapás utcai nyilasok büntetteit. (Közben eredeti nyilaspárti belépési nyilatkozatokat is összegyűjtöttek. Újra átvizsgálták a Duna-parti kivégzésekről szóló anyagokat, és ennek alapján több személyt vettek fel az operatív nyilvántartásba. A munkaszolgálatosokkal szemben elkövetett büntettek mellett vizsgálták a nyilas különítmények működését is. A nemzetközi együttműködés sajátosságait jelzi, hogy miközben egy volt Gestapo tiszt a felelősségre vonásához adatokat szolgáltatott az NSZK részére, a Berchtesgadenben működő amerikai hírszerző kiképzőhely ügynökeinek azonosításával is foglalkoztak.¹⁸ A hazai munkásmozgalmi vonatkozású anyagokban eközben Ságvári Endre és Rózsa Ferenc halálával kapcsolatban folytattak gyűjtőmunkát. A kiadott másolatokat felhasználták a Rózsa Ferencről készített film forgatásánál is.¹⁹

Az ilyen források még nagyobb óvatosságra kell, hogy intsék az akták mai olvasóit. A kutató ugyanis sok esetben nem az állambiztonsági szervek 1945 után (olykor 1945 előtt!) keletkezett iratait kutathatja az ÁBTL-ben, hanem azoknak a hatvanas-hetvenes évektől állambiztonsági és propaganda célból rendezett, szelektált, majd a rendszerváltozás idején megcsonkított együttesét. Azaz az iratok keletkeztetői és a dossziék „szerkesztői” is állambiztonsági, belügyi szakemberek voltak. A legfontosabb talán azonban, hogy mindkét folyamat politikai megrendelésre, a párt irányítása és ellenőrzése mellett zajlott. Mindez tehát alapos forráskritikát, az információk többszörös szűrését követeli meg. Ugyanakkor az ilyen jellegű dokumentumok alapján ezek a torzító (át-, de- és megkonstruáló) tényezők is vizsgálat tárgyává tehetők.

Az BM III/2. Osztály működésének intenzitását jelzi, hogy 1969-ben a napi munka keretében operatív és igazságügyi szervek részére, betekintésre és kutatásra 21899 dossziét adtak ki, vagy küldtek meg.²⁰ Sor került 15673 dosszié restaurálására is. Eközben kiegészítették az operatív irattárban lévő politikai, történelmi tárgyú könyvtári rendszert a horthysta erőszakszervezetek eredeti anyagaival és más újabb kiadványokkal. Átnéztek 34683, tárgyköröztek 11313 dossziét, eközben 21498 tárgykör-kartont készítettek.²¹ Ezekkel a gépesített irattári munkákkal alakították ki azt a struktúrát, amelynek segítségével az elkövetkező időben kielégítették a folyamatosan növekvő „kutatói igényeket”. Az érdeklődés erősödését Ács Ferenc osztályvezető is hangsúlyozta: „Az operatív irattár szerepe-tevékenysége 1969-ben jelentősen megnövekedett. Központi és megyei szerveink, valamint külső szervek (rádió, televízió, film, újságírók, történészek) élénk tevékenységet fejtettek ki az operatív irattárban lévő rendőri, politikai, történelmi dokumentumoknak, mint forrásmunkák felhasználásra, hazánk felszabadulásának 25 éves jubileumával összefüggő filmek, történelmi megemlékezések, cikksorozatok, tanulmányok stb. készítéséhez, egy-egy megye rendőri, állambiztonsági munkájának

bemutatására, *E politikailag nagyjelentőségű munkát – igen nagymennyiségű anyag biztosításával – eredményesen segítettük.*²²

1969-ben Párttörténeti Intézet például a horthysta erőszakszervek azon vezető tagjairól kért anyagokat, akik az illegális kommunista mozgalom elleni nyomozásokban részt vettek. A *Népszabadságban* cikksorozatot közölt az újvidéki vérengzésekről. A Magyar Partizánszövetség adatokat kért partizáncsoportok felszámolásának körülményeiről, a Görgey-zászlóaljról. Az MTV a *Századunk* című történelmi sorozatához, az 1920-as évek eseményeire, a frankhamisítási botrányra, ellenforradalmi titkos szervezetekre stb. kért iratokat. Figyelemre méltó, hogy a III/2. Osztály a német megszállók magyarországi rablásainak dokumentálására az NSZK-val szembeni kártalanítási ügyekben folyó tárgyalásokhoz kihallgatható tanúkat és anyagokat kutatott fel.

A titkosszolgálati, a propaganda és a történetírói munka összefonódása leginkább talán az egyes ügyek felülvizsgálatának kapcsán figyelhető meg. Erre szintén az 1969-es beszámoló szolgált érdekes példakkal: az Osztály Nemes Dezső²³ kérésére 1969 áprilisában kezdett hozzá a Magyar Közösség, az FM, a MAORT és a STANDARD ügyekben keletkezett anyagok felülvizsgálatához.²⁴ A megbízás szerint azt kellett kimutatni, hogy a lefolytatott eljárások „politikailag indokoltak, büntetőjogilag pedig törvényesek” voltak-e, illetve előfordultak-e törvénytörések az eljárások során. A kutatás során 230 dossziét – közel 70 ezer oldalt – tanulmányoztak át, bírósági anyagokat, fotómásolatokat, beadványokat szereztek be. Azonban nem csupán „történelmi” munkát végeztek! Feladatunk volt az ügyekben érintett személyek széleskörű ellenőrzése is, a szűk értelemben vett személyi adatokon túl az akkori jelenlegi társadalmi helyzetük, az 1956-os magatartásuk vizsgálata is.

A munkát 1969 decemberére végezték el. A tanulmányozott anyagok alapján 4 összefoglaló jelentést készítettek a minisztérium felső vezetői illetve a Párttörténeti Intézet részére. Összefoglalóikban megállapították, hogy a közismert „MK”, „FM”, illetve „Standard” név alatt ismert ügyek az 1946-1949-es évek jelentős belpolitikai eseményeivel összefüggésben kerültek leleplezésre. *„A tárgyalt időszakban úgy a külső, mint a belső reakciós erők szervezett összefogásáról volt szó, és éppen ezért ezen erők ellenséges tevékenységének megszakítása államvédelmi és igazságügyi szempontból való felelősségre vonása indokolt volt. Az egyes ügyekben felelősségre vont személyek elkövették az eljárás alapjául szolgáló bűncselekményt. Azonban a MAORT és STANDARD ügynél tapasztalható volt törvénytörés. Miután az eljárás lefolytatása egybeesett a munkásmozgalmi emberek elleni koncepciók ügyek vizsgálatával, itt is érvényesült a koncepció és bizonyos törvénytörő módszerek alkalmazása.”*²⁵

Az ilyen típusú átfogó munkák több lényeges kérdést is felvetnek. Az iratok története szempontjából például azt, hogy ezen alkalmakkal milyen mértékben bontották meg az iratok eredeti rendjét, milyen mértékű selejtezésre, válogatásra került sor. A politikai eseménytörténet felől közelítve ugyanakkor vizsgálható, hogy miért fordították adott időpontokban a rendelkezésre álló erőforrások zömét ilyen jellegű vizsgálódásokra. Az intenzív kutatómunka közben ugyanis az operatív szervek 1969-es kéréseit is ki kellett szolgálni. Az irattár többek között partizánokról, csendőrökről, egykori SS tisztekről, honvédekről, 1956 közéleti szereplőiről szolgáltatott adatokat 1969-ben.

Egy másik összefoglaló alapján úgy tűnik, hogy 1970-ben kevesebb „külső”, és több háttérmunkát végeztek az állambiztonsági szervek részére. Az éves értékelés megállapította: *„Az operatív irattár szerepe, tevékenysége jelentősen megnövekedett. A központi és megyei szervek mind gyakrabban fordulnak a BM III/2. Osztályhoz. A párt, állami szervek történelmi, politikai események tisztázásához, anyagaik kiegészítéséhez, propagandamunkához kérnek anyagot.”* A legfontosabb kérések alapján képet kaphatunk arról, hogy ebben az évben milyen anyagokba lehetett betekinteni. A *Magyar Hírlap* a Margit-körúti fogházzal kapcsolatos adatokat kért egy cikksorozat megírásához. Az Igazságügyminisztérium részére igazolás kiadása céljából szolgáltattak információkat a Kárpátalján 1940-44 között letartóztatott partizánokról. Az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének a kalocsai érsekség iratairól és kegytárgyairól kerestek adatokat. A Minisztertanács kérésére 1933-35-ös kommunisták elleni perek ügyiratait vizsgálták át. Az operatív szervek részére végzett kutatások célszemélyei a következők voltak 1970-

ben: az 1941-42-es délvidéki vérengzés résztvevői, a sátoraljaújhelyi fogházból kitört politikai foglyok elfogásában részt vett csendőrök, a Magyarország német megszállása után atrocitásokat elkövető SS, Gestapó, SD alakulatok tagjai, az 1942-ben az ún. Győri Vagongyári „szabotázs” ügyében őrizetbe vettek, (akiket az angol hírszerző kapcsolatokkal vádoltak), az olaszországi menekülttáborokban járt személyek, a Radnóti Miklós meggyilkolásával kapcsolatos tanúk, a kommunista-ellenes nyomozásokban részt vevők és partizánvadászok. Mindezek mellett a nyilvántartó osztály munkatársai hozzájárultak a Belügyminisztérium 25 éves jubileuma alkalmából a rendőrség munkáját méltató cikksorozat készítéséhez, továbbá egy államellenes büntettekről szóló tanulmány megírásához is.²⁶

Az eddig fellelt töredékek szerint tehát úgy tűnik, hogy a BM III. Főcsoportfőnökségén egy sajátos intézmény jött létre. Az irattár egyszerre szolgálta a napi titkosszolgálati munkát, a propaganda tevékenységet és a „történetírói” munkát. Nem véletlen tehát, hogy ezek a szálak összekeveredtek, szétválasztásuk izgalmas historiográfiai kutatások témája lehet. A megjelent publikációk esetében az írások tartalma összevethető az ÁBTL-ben jelenleg megtalálható dossziék anyagaival. A különböző gyűjtések, válogatások (elsősorban az ún. A-anyagok) keletkezéstörténete aprólékos munkával szintén felvázolható. Továbbá érdekes eredményeket hozhat annak a kutatása is, hogy kik és mikor kaptak engedélyt állambiztonsági anyagok felhasználására.

Az 1972. évről készített jelentés szerint külső szervek egy év alatt 20 esetben fordultak a BM Nyilvántartó Központ operatív irattárához. A kérelmeket hat alkalommal utasították el, két esetben a dekonspiráció veszélye miatt. A Párttörténeti Intézet a Polgári Demokrata Párt programját tartalmazó dokumentumokat kapott, Ortutay Gyula számára összefoglalót készítettek a „Görgey zászlóaljról”, a Magyar Partizán Szövetség a Szovjetunióban tevékenykedő partizánokról jutott hozzá anyagokhoz. A Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, valamint a Zalka Máté Katonai Akadémiának többek között a második világháború történetéhez használható népbírói anyagokat küldték meg. A Magyar Televízió Dokumentumfilm Osztálya számára a Rózsa Ferencnek emléket állító film készítéséhez, illetve a Századok sorozat biatorbágyi merényletről készített részéhez adtak segítséget.

Történeti témájú könyvek közül 1972-ben két alkotás támogatásáról tett említést az összefoglaló. Az értékelés szerint adatokat szolgáltatottak *„Hollós Ervin elvtárs részére – készülő könyvéhez”²⁷ – ellenforradalmi bűncselekmények elkövetése miatt felelősségre vont egyes személyekről*. Továbbá megküldték *„Nemeskürty István részére, betekintésre – készülő történelmi munkájához”²⁸ – Jány Gusztáv a volt II. magyar hadsereg parancsnokának népbírói anyagát*. Mindez önmagában is érdekes adalék a pártállam emlékezetpolitikai törekvéseiről. Hiszen a legjobban őrzött forrásokból egyszerre szolgáltatott anyagot a rendszer alapját szolgáló 1956-kép széleskörű propagálásához és egy olyan műhöz, amelyben először lehetett nyilvánosan empatikus sorokat olvasni az egyszerű magyar bakákról.

A külső kérések nagyobb része egyébként munkásmozgalmi, ellenállási érdemek igazolását szolgálta. Emellett – bár csupán egyetlen esetben szerepel – fontos megemlíteni az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága számára teljesített adatszolgáltatást. (1972-ben a „Magyar Közösség” ügy anyagaiból küldtek másolatokat a KEB-nek.) Ez a regisztrált eset ugyanis rávilágít az irattár komplex működésére, illetve a funkciók keveredésére. Miközben történeti publikációkat támogattak, a szervek a politikai ítélezésben, fegyelmi ügyekben is meghatározó szerepet játszhattak. A párt irányvonalának, a pártegységnek, a kommunista erkölcs legfőbb órének, a KEB-nek megküldött anyagok személyes sorsokat dönthettek el.

A központi és megyei állambiztonsági szervek munkájához 33 esetben végeztek kutatást. Többek között SS és Volksbund anyagokat küldtek meg a hírszerzésnek, a Ganz-MÁVAG 1945-1972 közötti objektum dossziéit a kémelhárításnak, vagy a Tűzoltó utcai 1956-os csoportról a katonai elhárításnak. Emellett a belügyi képzéshez is szolgáltatott anyagokat a Rendőrtiszti Akadémiának.²⁹

Az Osztály működése tehát mind komplexebbé vált, talán ezzel is összefüggött az, hogy hamarosan napirendre került az irattár működésének átfogó szabályozására.

A Belügyminisztérium 1972-es átszervezését követően az anyagok kezelője a BM Nyilvántartó Központ lett. Rácz Sándor vezérőrnagy, a belügyminiszter első helyettesének 1973-ban kiadott parancsa rendezte a leltározott anyagok kutatásának lehetőségeit. Ez az a dokumentum, amely elsőként próbálta meg az „állambiztonsági érdeket” és a múlt megismerésének, bemutatásának igényét összeegyeztetni. A parancs bevezetőjének megfogalmazásában: *„Ezen irattári anyagok – amellet, hogy politikai, munkásmozgalmi vonatkozású okiratokat, adatokat is tartalmaznak – többsége nem választható el a belügyi (állambiztonsági, bűnügyi) munka titkos operatív módszereitől, illetve a nyilvántartásban szereplő személyekre vonatkozó iratoktól. Alapvető érdek fűződik ahhoz és törvényszabta feladat, hogy a belügyi szempontból fontos, titkos irattározott anyagokat, adatokat a bennük szereplő személyeket védjük a dekonspirációtól.”*³⁰

A parancs a betekintésre, adatszolgáltatásra jogosultak körét a következő sorrendben rögzítette: a Párttörténeti Intézet munkatársai, az Intézet által támogatott kutatók; a Történettudományi Intézet kutatói; a HM Hadtörténeti Intézet munkatársai, történészei; a kulturális, a propaganda és hírközlő szervek (TV., rádió, sajtó, film, színház, stb.) megbízottai, valamint; az egyetemek tudományos tanárai. Az egyéni kérelemre történő adatszolgáltatást, betekintést, kutatást nem engedélyezték. A kutatást BM Titkárságtól kellett kérelmezni, a beérkezett igényeket a BM Nyilvántartó Központ vezetője véleményezte, tekintette át és tett javaslatot a válaszra.

A parancs rögzítette az adatszolgáltatás, betekintés, kutatás területeit, lehetőségeit is. A lehetőségek szerint az időhatár 1948 volt, témák szerint a Horthy-korszak lejárására, leleplezésére alkalmas iratokat és a munkásmozgalmi kutatásokat preferálták.³¹ Mindezt természetesen csak abban az esetben, ha a dekonspiráció veszélyét el lehetett kerülni. Továbbá szabályozták a kutatás nyilvántartásának, ellenőrzésének feltételeit is. Egy későbbi 1975-ös szabályozás szerint a megkezdett kutatásról az irattár vezetőinek 48 órán belül jelentést kellett tenniük.³²

A kutatási lehetőségek szabályozása után, több a propagandamunka erősítéséről szóló rendelkezés is született. Benkei András belügyminiszter 1975-ben kiadott parancsa a belügyi szervek tömegkapcsolatának szélesítésével foglalkozott. A hidegháborús enyhülés, a nyitás következtében a szervek kiemelt feladata lett a politikai befolyásolás, az „ideológiai diverzió” elleni küzdelem. Ennek érdekében a következő feladatokat határozták meg:

„1.[...] A szervek tervszerű és céltudatos intézkedésekkel segítsék elő, hogy a lakosság felismerje a különböző ellenséges tevékenység és propaganda módszereit, formáit és gyakorlatát, továbbá tegyék lehetővé, hogy állampolgáraink személyesen is közreműködjenek a politikai és államellenes bűncselekmények megelőzésében, felderítésében, illetve leleplezésében.

2. A Belügyminisztérium érintett szervei [...] gondoskodjanak a tömegek informálását elősegítő, olyan színvonalas propagandáról, amely a maga valóságában megismerteti előttük az ellenséges tevékenységet, leleplezi céljait, módszereiket. Ehhez az eddigieknél jobban használják fel a tömegkommunikációs eszközök adta lehetőségeket.

3. A BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség továbbra is szorgalmazza az állambiztonsági vonatkozású kiállítások szervezését, ehhez használja fel a bűnügyek bírósági anyagait, tárgyi bizonyítékait. Kapjanak különösen hangsúlyt a fellazítással, az ideológiai diverzióval kapcsolatos közlemények.

4. A BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség lássa el a polgári tanintézetekben az állambiztonsági vonatkozású ismeretterjesztést végző operatív tisztek munkájának felügyeletét, tegye szervezettebbé, színvonalasabbá...

5. Az állambiztonsági operatív csoportfőnökségek, a BM III/1. Osztály, valamint a rendőr-főkapitányságok vezetői a realizált ügyekről készített összefoglaló jelentésben foglaljanak állást az ügy propaganda célra történő felhasználását illetően, gondoskodjanak, hogy ezekről preventív célú publikációk készüljenek...

*6. A területileg illetékes belügyi szervek [...] állambiztonsági szempontból fontos objektumokba [...] ismertessék a dolgozókkal [...] az ellenséges tevékenység várható veszélyét...”*³³

1977-ben egy négyéves munkatervet is kiadtak az állambiztonsági propagandamunkáról. A célkitűzések között első helyen az imperialista hírszerzőszervek (elsősorban a CIA), illetve az ideológiai behatolási kísérletek leleplezése állt. Ugyanakkor kiemelt helyen szerepelt az értelmiség körében kifejtett propagandatevékenység. Tervbe vették – az egyetemek és főiskolák vezetőivel, a párt és a KISZ vezetőkkel történt egyeztetés után - előadások tartását a III. éves tanárképző végzős, bölcsész és jogász hallgatók számára. Feladatként szabták meg, hogy a Magyar Írók Szövetségében különböző állambiztonsági témakörökben irodalmi pályázatot kell meghirdetni, továbbá a Magyar Televízió és a Magyar Rádió az állambiztonsági témákkal foglalkozó filmek, adások számának növelését és nyilvános állambiztonsági kiállítások szervezését is tervezték.³⁴

A tervek megvalósulása, az állambiztonsági propagandatevékenység és a közvéleményt formáló más szervek összefonódásainak kimutatása további vizsgálódások témája lehet. Széleskörű, kitartó és alapos munka esetén jellegzetes esetek rekonstruálhatók. Talán a legjobb példa erre Hollós Ervin és David Irving kapcsolatát feldolgozó tanulmány.³⁵ Mink András írása részletesen elemzi, hogy miként talált egymásra az „állambiztonsági levéltár” leggyakoribb kutatója, az 56-os szakértő Hollós és az antiszemita Irving, a nyugati liberális demokráciák ellen folytatott propaganda bázisán.

A Kádár-korszakban az állambiztonsági, a propaganda és a történetírói munka számos esetben összefonódott. A politikai rendőrség által konstruált történetek így a propagandamunkákban és a tudományos publikációkban is megjelentek. Ezek keletkezése külön kutatási téma lehet és számos megközelítésben vizsgálható, hogy vajon a titkosszolgálatok valóságértelmezése, a szervek dokumentumainak nyelvezete, a pártutasítások alapján változó ellenségkép milyen viszonyban áll az 1990 előtt megjelent művekkel? Az ÁBTL-ben őrzött dokumentumok más levéltári forrásokkal együttesen végzett elemzése segíthet az ilyen kérdések megválaszolásában. Az állambiztonsági iratok tehát a 20. század historiográfiájának, propaganda- és irodalomtörténetének³⁶ is megkerülhetetlen forrásai.

¹ A koncepciók perekről szóló szakirodalommal kapcsolatban ld. az ÁBTL ajánló bibliográfiáját.

² Legrészletesebben ld. *1956 Kézikönyve. 2. köt. Bibliográfia*. Szerk. Litván György, Budapest, 1996, 1956-os Intézet, illetve az 1956-os Intézet évkönyveinek tanulmányait.

³ A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala 1957-ben jelentette meg az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* című propagandafüzet-sorozatát. Ennek célja az 1956. október-novemberi történések ellenforradalmi jellegének igazolása volt. A köteteket több nyelven, így angolul és franciául is terjesztették, Lengyelországban azonban megtagadták a kiadását. A sorozathoz a vidéki eseményeket bemutató „Fehér Könyvek” is kapcsolódtak.

⁴ Hollós Ervin műveit ld. alább; Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. Budapest, 1969, Kossuth. A könyvet 1956 évfordulóihoz igazítva 1981-ben és 1986-ban is kiadták.

⁵ Összefoglaló jelentés a BM III/2. Osztály 1966. évben végzett munkájáról. ÁBTL 1.11.3 II. sor 5. d. 64-7663/66

⁶ ÁBTL 1.11.3 II. sor 5. d. 64-7663/66

⁷ Uo.

⁸ ÁBTL 1.11.3. II. sor. 7. d., 65-46-10/67

⁹ A jelentés szerint: „Ezek hasznosak voltak, a táborparancsnokok véleménye szerint segítették a politikai nevelőmunkát. Az előadások tapasztalatai szerint igen nagy az igény a fiatalok körében a „krimi” könyvek, filmek, tv műsorok iránt”

¹⁰ Az összefoglaló szerint az 1967/68-as tanévben 594 előadást tartottak a fővárosban. (a II. osztályosok számára tartott fiatalok körüli bűnözésről szóló alkalmakkal együtt.) 1968/69-ben a fővárosban 819, országosan 3800-4000 foglalkozással számoltak. ÁBTL 1.11.3. II. sor. 7. d., 65-46-10/67

¹¹ A filmgyártás legnagyobb hatású alkotása 1967 évben a *Teenager party* c. a „Szabad Európa Rádiót” leleplező film volt. Ezt a MOKÉP az egész országban forgalmazta, a statisztikai adatok szerint 1967 december 31-ig 964 előadáson 191000 néző tekintete meg.

¹² ÁBTL 4.9. Állambiztonsági oktatófilmek és hangfelvételek, illetve HU OSA 394-0-2.

¹³ Az ÁBTL-ben található változat 38 perc hosszú. ÁBTL 4.9. 20 *Ítélet kémügyben*

¹⁴ Az ügyre vonatkozó dokumentumokat ld. ÁBTL 4.1. A-1318, A-2114 Asbóth László amerikai kém ügye, illetve ÁBTL 4.1. A-1326, A-2120 Dr. Egedy Elemér és fia dr. Egedy Lehel ügye.

¹⁵ A jelentés szerint: „Ez évben készült el a *Tanúságtétel* c. filmünk is, szintén állambiztonsági témából.” ÁBTL 1.11.3. II. sor. 7. d., 65-46-10/67.

¹⁶ A *Népszabadság* a Vietnámban meghalt magyar származású katonáról írt, emellett a *Magyar Ifjúság*ban folytatásos cikk jelent meg állambiztonsági témakörből.

¹⁷ Tematikus bontás szerint: az ellenséges fellazításról 19, idegenforgalomi kérdésekről 26, vizsgálati munkákról 12, kémkedésről 24, a Cseka (szovjet politikai rendőrség) megalakulás 50 évfordulójáról 22 írás jelent meg.

¹⁸ Összefoglaló jelentés a BM III/2. Osztály 1968. évben végzett munkájáról. ÁBTL 1.11.3 II. sorozat 5. d. 399/6/1969.

¹⁹ A jelentés szerint Rózsa Ferenc és Ságvári Endre meggyilkolásának körülményeit bizonyító anyagokról fotokópiát adtunk. A *Magyar Ifjúság* Ságvári elvtárs életleírását cikkben jelentette meg, illetve Rózsa elvtárs életéről szóló film készítésénél használták fel. ÁBTL 1.11.3 II. sorozat 5. d. 399/6/1969.

²⁰ Összefoglaló jelentés a BM III/2 Osztály 1969. évben végzett munkájáról, 1970. január. 15. ÁBTL 1.11.3 II. sor 5. d., 399-7/1970.

²¹ Alábbi témakörökben: a horthysta rendszer politikája, intézkedései, proletárdiktatúra, szocialista államrend gyengítésére irányuló külső és belső ellenséges erők, imperialista fellazítás, népgazdaság elleni tevékenység.

²² ÁBTL 1.11.3 II. sor 5. d., 399-7/1970.

²³ Nemes Dezső 1957–1983 között az MSZMP legfelső vezető testületeinek tagja, 1965–66-ban a Párttörténeti Intézet főigazgatója, 1966–1975 között az MSZMP Politikai Főiskolájának igazgatója volt.

²⁴ Az ügy előzményeiről és részleteiről ld. Bacsoni Gábor: *Négy törvénytörtő per utóélete*. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, 2000, Történeti Hivatal.

²⁵ ÁBTL 1.11.3 II. sor 5. d., 399-7/1970.

²⁶ Összefoglaló jelentés A BM III/2. Osztály 1970. évben végzett munkájáról, 1971. január 29. ÁBTL 1.11.3 II. sor. 5. doboz, 64-52/2/1971.

²⁷ Valószínűleg Hollós másik meghatározó művéről van szó: Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Köztársaság tér, 1956*. Budapest, 1974, Kossuth.

²⁸ Nemeskürty István: *Requiem egy hadseregért*. Budapest, 1972, Magvető.

²⁹ Jelentés az operatív irattárban 1972. január 1. és 1972. december 31. között végzett kutató- és adatszolgáltató munkáról. MOL XIX-B-1-ai, 1-a/336/73.

³⁰ MNK Belügyminiszterhelyettesének 01. számú parancsa (a BM Nyilvántartó Központ operatív irattáraiban lévő politikai, munkásmozgalmi, történelmi jellegű anyagokba külső szervek által történő betekintés szabályozása), MOL XIX-B-1-az (BM normagyűjtemény), 99. d., 10-23/1/1973.

³¹ A felsorolás szerint kiadható: a háborús és népellenes főbűnösök, a horthysta, valamint Szálasi államapparátus vezető tagjai, a jobboldali fasiszta pártok, szervezetek vezetői, a honvédség vezérkara stb. felelősségre vonásakor keletkezett népbírószági ügyiratok, különösen jegyzőkönyvek, vádiratok, ítéletek, eredeti dokumentumok, a II. világháború eseményeivel és a partizán tevékenységgel kapcsolatos anyagok, a „felszabadulással” és a „koalíciós időszak” eseményeivel összefüggő anyagok, továbbá a Tanácsköztársaság eseményeire szerveire, a fehérterrorra, a horthysta elnyomás 25 évében történt eseményekre vonatkozó anyagok, végül a politikai, munkásmozgalmi, történelmi

vonatkozású dokumentumokat tartalmazó anyagok.

³² A Kulturális Minisztérium 377/1975. I. számú, a levéltárakban folytatható kutatásokról szóló rendelkezésének végrehajtása a főkapitányságok hatáskörében, 1974. április 7. MOL XIX-B-1-az 107. d. 10-263/1975.

³³ MNK Belügyminiszterének 09. számú parancsa, Az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítéséről, Budapest, 1975. március. 25. MOL XIX-B-1-az, 104. d. 10-21/9/1975.

³⁴ 1/1977. sz. BMH. parancs, a Belügyminisztérium külső -a lakosság körében végzendő- propagandamunkájának 1977-1980. évekre szóló irányelveiről, Budapest, 1977. március. 28. MOL XIX-B-1-az, 115. d., 10-24/1/1977.

³⁵ Mink András: David Irving kalandja 1956-tal. In: *Beszélő*, 2000. (5. évf.), 7-8. sz., illetve

<http://beszelo.c3.hu/00/0708/15mink.htm>

³⁶ Pl.: A MAORT-ügy irodalmi lecsapódásaival kapcsolatban ld. Mocsár Gábor: *Égő arany*, vagy Galgóczi Erzsébet: *A törvény szövedéke* című könyveit. Az író nő *Vidravas*, illetve *Szent Kristóf kápolnája* című műveinek egy jelentős része is állambiztonsági háttérű. Galgóczi Erzsébetről ld. az MTV, *Múlt-kor* magazinjának, 2009. március 9-i adását. <http://www.mtv.hu/magazin/cikk.php?id=309831> (A kiegészítésekért köszönet Dr. Gyarmati György főigazgató úrnak).